

6

TIP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI

HISTORY OF MEDICINE STUDIES

Editörler:

Prof. Dr. Hüsrev HATEMİ Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL

İstanbul 1996

HEKİMBAŞI MUSTAFA BEHÇET EFENDİ VE İBN SİNÂ'NIN YENİ BİR AHLÂK RİSÂLESİ

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL

Türkiye'de hekimliğin çağdaşlaşması- na büyük katkısı olan XIX. yüzyılın ünlü hekimlerinden biri Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir. Devrinde son derece etkili olmuş, saygı ve itibar görmüş bir insandır. Sırasıyla Yeniçeriliğin kaldırılması, Tıphâne ve Cerrâhhâne-i Âmire'nin kurulması, ilk Karantina önlemleri hep bu öncü kişi kanalıyla gerçekleşmiştir. Eski bir İstanbul ailesinin çocuğu olan Mustafa Behçet Efendi'nin büyük babası, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde Cerrah ve Hekimbaşılık yapan Büyük Hayrullah Efendi'dir (1725-1796)¹. Annesi Nefise Hanım, Büyük Hayrullah Efendi'nin kızı olup, Mehmed Emin Şükûhi Efendi'yle evlenmiş ve ailenin ikisi kız, beş çocuğu olmuştur. Erkek çocukları sırasıyla burada adı geçen Mustafa Behçet Efendi (1774-1834), Vekâyi-i Letâif-i Enderûn yazarı Hızır İlyas Efendi ve yine Hekimbaşı olan Abdülhak Molla'dır (1786-1854)².

Abdülhak Molla'nın oğlu ünlü Hekimbaşı, tarihçi ve düşünür, Tahran sefiri Hayrullah Efendi'dir (1840-1866). Onun iki oğlu eski sefirlerden Nasûhi Bey ve büyük şair Abdülhak Hâmîd'dir. Hâmîd'in iki kızından biri Dışişlerinde önemli görevler ifa eden mülkiyeli ve sefir Mehmed Emin Yeniçay ile evlenmiş olup, onun da bir oğlu İstanbul Üniversitesi eski rektörlerinden Ord. Prof. Dr. Fahir Yeniçay'dır

(1902-1988)³. H İlyas Efendi'nin kız tarafından torunu, fizyoloji hocası, KBB uzmanı, Hekimbaşızâde Muhiddin Bey'dir (1871-1936).

Kısaca aile geçmişini açıkladığımız Mustafa Behçet Efendi, geleneksel medrese eğitimini ve sonra Süleymaniye Medresesi'nde Tıp tahsilini yapmıştır. Tahsili bittikten sonra Müderris olarak çalışmış, kısa zamanda İlmiye sınıfında Rumeli Kazaskerliği'ne kadar yükselmiş, Hâssa Hekimliği ile yöneldiği hekimlik sahasında üç kere Hekimbaşı olmuştur (1803-1807; 1816-1821; 1823-1834).

Özellikle son Hekimbaşılığı döneminde Tıphâne'nin açılması için arka arkaya yazdığı ve Uzluk'un ileride adı geçen kitabına dercettiği üç "Arîza" son derece önemlidir. Bunların sonucunda 1827'de Tıphâne açılabilmiştir. Çeşitli idari görevlerde bulunan ve arka arkaya 3 defa Hekimbaşı olan Mustafa Behçet Efendi bu görevleri esnasında bazı yenilik hamlelerin de destek olmuştur. Buna güzel bir örnek, Münecimbaşı Hüsnü Efendi ile birlikte hazırladıkları arızadır. Burada o zamana kadar Uluğ Bey'in hesap tarzına göre düzenlenmekte olan takvimin yeni usule göre hesaplanması gereği belirtilmiş ve bilindiği gibi 1800'lerden sonra bu uygulama başlamıştır⁴. Ayrıca halen fihristi Viyana'da olan önemli bir kütüphanesi

1- Sicill-i Osmani, II/318.

2- İbnülemin, Son Asır Türk Şairleri, 1930, cüz 1, s. 21-26; A. Terzioğlu, "Hekimbaşı Abdülhak Molla", Bifaskop, 1984, s. 14.

3- A. Kazancigil, "Türkiye'de Atom Fiziği ve Fahir Yeniçay", Bilim Tarihi, sayı 4, 1992.

4- E. Kuran, "Müsbet İlimlerin Türkiye'ye Girişi 1797-1839", VII. Türk Tarih Kongresi, Cilt 2 (1970), s.675.

vardır⁵.

Ancak bütün bu özelliklere rağmen, Halet Efendi'nin malum tabiatı dolayısıyla II. Mahmut'un gazabına uğramış ve 1892'de kardeşi Abdülhak Molla ile beraber kısa bir süre Keşan'a sürülmüştür. Ama sonra affedilerek eski görevine iade olunmuştur. Bu yoğun çalışmalar içinde 1834 yılı sonlarında Şarbon hastalığından altmış yaşında vefat etmiştir. Mezarı Üsküdar'da Doğancılar Mahallesinde bütün ailenin mezarlarının bulunduğu Nasûhi Tekkesi hazîresindedir⁶.

Mustafa Behçet Efendi, mükemmel bildiği Arapça yanında Farsça ve hiç kuşkusuz İtalyanca ile belki de Fransızca bilmekteydi. Bazan dilbilgisi kendisine yabancı elçilerle Padişah arasındaki konuşmalarda aracı olmaya sevk etmiştir. Burada kısaca özetini verdiğimiz yoğun ve başarılı hekimlik ve mükemmel idari hayatı yanında önemli yayınlarla bilimsel düzeye de katkısı olmuştur. Yayınlarını aşağıdaki gibi sıralamak kabildir:

1- Çiçek Aşısı Risâlesi: Jenner'in 1798'de çiçek aşısı hakkındaki önemli eseri 1801 yılında İtalyanca'ya çevrilmiştir. Bu kitabı aynı yıl (1801) Mustafa Behçet Efendi Risâle-i Telkîh-i Bakârî ismiyle Türkçe'ye aktarmıştır. Orijinal bilgi aktarım hızı (3 yıl) bakımından dikkati çekecek bir çeviridir⁷.

2. Vezâif-i A'za: Fizyolojiye ait Antonio isimli bir İtalyan'ın eserinden 1796'da yaptığı çeviridir. Türkçe'deki ilk çağdaş

bilgi kaynağıdır. Çevirileri içinde Fizyoloji kitabı (kendi ifadesi ile Usûl-i Nazariyye) kullanılan Kimya terimleri açısından önemlidir⁸. Nitekim bu eser üzerinde ayrıntıya inen araştırmalar yapılmıştır⁹. Ayrıca Türk dili açısından da bu çeviri önemlidir¹⁰.

3. Makale-i Emrâz-ı Frengiye (Frengi Risâlesi): Almanca'dan İtalyanca'ya çevrilmiş Plenck'in kitabını 1803'de Türkçe'ye çevrilmiştir. Burada özellikle o devirde yeni bir ilaç olan Civa'dan söz edilmektedir¹¹.

4. Buffon'un "Tabiat Tarihi" Çevirisi: Son derece çağdaş bir yaklaşımla yapılan bu çeviri, sonradan yeğeni Abdülhak Molla tarafından önce Şinasi'nin gazetesinde (1862) tefrika edilmiş, sonra da 1864'de bastırılmıştır. Uzluk, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki nüshanın Hayrullah Efendi tarafından nasıl dikkatle okunduğuna bilhassa işaret eder¹².

5. Ruhiye veya Kusûr-u Lebeniye (Crousta de Lait): Çocuk hastalıkları hakkındaki bu küçük risâle ihtiyaç düşünülerek kaleme alınmıştır. (Halk dilinde Konak denilen deri lezyonu).

6. Tertîb-i Ecza: Mustafa Behçet Efendi, adı geçen çeviriler dışında ilk basılı Türkçe tıp kitabı olan ve Hacca giden yolcular için sağlık rehberi niteliğindeki Tertîb-i Ecza'ya (İstanbul 1237/1817) bir bölüm eklemiş ve basılmasını sağlamıştır¹³. Kitabı, Uzluk bulmuştur¹⁴.

7. Kolera Risâlesi: 1820'lerde Hindis-

5- F.N. Uzluk, "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Kitapları ve Bitki Sevgisi, Bitki Evleri", T.Tıp Tar. Arş. 3,87-102, 1935

6- F.N. Uzluk, "Hekimbaşı Mustafa Behçet, Ank. Üniv. Tıp Tarihi Enst. Yayını, sayı3, Örnek matb., Ankara 1954; B. N. Şehsuvaroğlu ve Ark., Türk Tıp Tarihi, Bursa 1984, s. 152-154.

7- S. Ünver, Türkiye'de Çiçek Aşısı, İstanbul 1948, s. 43-54.

8- F.N. Uzluk, "Mustafa Behçet Efendi", Dirim, cilt 29, (1954), s. 142-150.

9- E. Kahya, Mustafa Behçet Efendi'nin "Fizyoloji Tercümesi" Adlı Kitabı, Çağında Avrupa'da ve Bizde Fizyoloji Çalışmaları, Doçentlik Tezi, Ankara, D.T.C.F. 1976.

10- E. Kahya, "İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomî ve Fizyoloji Terimleri (Ş. İtaki ve M. Behçet ef.)," Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, s. 233-269, 1978, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1978.

11- Şehsuvaroğlu, age., s.153.

12- Uzluk age.,

13- bkz. N. Yıldırım, "Türkçe Basılı ilk Tıp Kitapları", 1817-1856. J. of Turkish Studies, volume 3 (1979), s. 444.

14- F.N. Uzluk, "Behçet Efendi'nin Bilinmeyen Bir Kitabı", Ank. Üniv. Tıp. Fak. Mec., 23, 568-582, 1970.

tan'dan yola çıkan kolera pandemisi geçtiği yerleri yakıp yıkarak 1830'larda İstanbul'a ve oradan da hızla Avrupa'ya yayılmıştır. Mesela ünlü düşünür Hegel 1831'de koleradan ölmüştür. O esnada Hekimbaşı olan Mustafa Behçet Efendi derhal bir küçük kitap kaleme almış ve bu eser dört bin adet bastırılarak dağıtılmıştır. Henüz mikrobu keşfedilmemiş olan kolera hakkındaki epidemiyolojik gözlemlerini yayınlamıştır (İstanbul 1257/1831). Özellikle epidemilerin çıkış noktası hakkındaki gözlemleri dikkati çektiğinden bu risâle, Almanca'ya çevrilmiş ve önemli bir dergide yayınlanmıştır¹⁵. Türkçe'den yabancı dillere yapılan ilk çağdaş çeviri olan bu gözlem kitapçığı, yıllar sonra bir defa daha ve önemi dolayısıyla Fransızca'ya çevrilmiştir¹⁶. Bütün bunların yanında bu epidemiyolojik gözlemler Mustafa Behçet Efendi'yi karantina konusuna eğilmeye sevketmiştir.

8. Hezar Esrar: Halk ilaçlarının derlenmesinden ibaret olan bu ilk folklor denemesi Behçet Efendi'nin kardeşi Abdülhak Molla ile beraber yaptığı derlemelerin yegeni Hayrullah Efendi tarafından bastırılması ile (1862) ortaya çıkmıştır. İşin ilginç tarafı Abdülhak Molla'ya nisbeten adı Abdülhak Adnan olan Adıvar, Osmanlı Türkleri'nde ilim¹⁷ adlı ünlü kitabında, bu kitabı hurafeler birikimi olarak yermiş ve anlatım şekli o günden bu güne devam edip gitmiştir. Halbuki bu bilgilerin folklorik bir derleme olduğu, derleyen kişilerin yüksek düzeydeki bilgi birikiminden ve yayınlarından açıkça görülmektedir. Kanaatimizce bir eser, bu tıbbi folklor hazinesidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gerek idari

görevlerinde, gerek incelenmesi gereken Bebek'teki ünlü Hekimbaşı yalısında¹⁸ kardeşi ve ailesiyle birlikte yaşamı ve fikri faaliyeti ile mümtaz bir hayat süren Behçet Efendi, Tanzimat öncesinin önemli fikir ve bilim adamlarından biridir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mustafa Behçet Efendi'nin özelliklerinden birisi de kitapseverliğidir. Bugün büyük bir bölümü İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan kitapları arasında, çok eski tarihli yazmalar yer aldığı gibi, bizzat kendisi tarafından istinsâh edilmiş önemli bir mecmûada yer almaktadır. Bizim tebliğimizin asıl konusunu oluşturan bu mecmûa, bizzat Hekimbaşı Behçet Efendi tarafından 1236 (1820) yılından itibaren yazılmaya başlanmış¹⁹ ve 1246 (1830) yılına kadar²⁰ muhtelif aralıklarla yazılarak vücûda getirilmiş 254 varak ve 78 risâleden oluşmaktadır. Bu mecmûa daha sonra 1284 (1267) yılında Hüseyin Rıza İbn İsmet tarafından eklenen 9 risâle ile birlikte toplam 87 risâleden mürekkebe çok önemli bir külliyyatı meydana getirmektedir²¹. Mecmua, ta'lik ile yazılmış olup 21X36 cm. ebadında ve her sayfada 29 satır, her satırda 27 kelime bulunmaktadır.

Mecmûanın 1-20 varakları arasında İbn Sinâ'nın bazı Kur'an surelerinin tefsiri, Hayy İbn Yakzan hikayesi ve bunun açıklaması yer almaktadır. Bu risâlelerin bitiminde Behçet Efendi Arapça olarak şu notu düşmektedir: "1236 senesinin Cümede'l-ahiresinde, fakirin, varlıkların en değersizisi, Devlet-i Âliyye'nin Hekimbaşı'sı Mustafa Behçet'in elindeki kalem, bu değerli nüshayı yazmaktan istirahatata çekilmiştir."²²

15- F.N. Uzluk, "Cholera Risâlesi", T. Tıp Tar. Arş., 4(1) 1345-156, 1935).

16- D. Panzac, La Peste dans l'Empire Ottoman (1700-1850), Louvain, 1986.

17- IV. baskı, ekleriyle yay. A. Kazancıgil, S. Tekeli, İstanbul, 1982, s. 217-219 ve özellikle dipnot ek-54.

18- Uzluk, Vakıflar Dergisi, sayı. 9, 1965.

19- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 20a.

20- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 254b.

21- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 20a.

22- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 20a.

Bundan sonra yine İbn Sinâ'nın Salaman ve Absal risâlesi, Huneyn İbn İshak'ın Ruh ile Nefs arasındaki farkı anlatan küçük ve önemli eseri, ünlü Osmanlı bilgini Celaleddin ed-Devvânî'nin ve İbn Sinâ'nın Nefs konusundaki risâleleri yer almaktadır. Burada da yine Arapça şu notla karşılaşıyoruz: "Varlıkların en muhtacı, Anadolu Sadâreti rütbesiyle Hekimbaşı Mustafa Behçet'in eliyle 1236 yılında yazılmıştır."²³

Ünlü İslam bilgini ve düşünürü Fahreddin er-Râzî'nin Şihâbeddin Suhreverdi el-Maktûl'un ve İbn Sinâ'nın vasiyetlerinden sonra İbn Sinâ'nın Neyrûziyye risâlesi ve mucizelerle ilgili bir eseri yer almaktadır. Burada ise 1236 yılı sonlarında fakirin kaleminin yazmaktan yorulduğu bildirilmekte, ancak herhangi bir ünvan kaydedilmemektedir.²⁴

Müteâkib sayfalarda; İbn Sinâ'nın, kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan iki risâlesi ile, vazn ve tehlil konusunda Devvânî'nin iki risâlesi ve ardından da yine İbn Sinâ'nın İnsanlığın ahıyyeti, el-Firdevs, Nefislerin taksimi, Namaz, Melekler, Astrolojinin hükümlerinin ibtali risâleleri yer almaktadır. Burada Behçet Efendi'nin yine küçük bir notuyla karşılaşıyoruz: "bu risâleyi, gerçekten kötü bir nüshadan kopya ettim. Bütün ifadelerin tashihi mümkün olmadı. Tanrı'dan dileğim bana bu eserin bir başka nüshasını buldurmasıdır. Ben fakir, Hekimbaşı Mustafa Behçet."²⁵ İbn Sinâ'nın İksir risâlesinden sonra da aynı notları düşen Behçet Efendi, 1206 yılı Ramazan'ının başlarında bu risâleyi istinsah ettiğini ve o zaman da Hekimbaşı olduğunu bildirmektedir. Ardından İbn Sinâ'nın Aşk

risâlesini, Gazzâlî'nin Nefs ile ilgili bir yazısını ve Devvânî'nin Kafir'ün Suresi tefsirinin istinsahını da 1240 yılı Receb ayının başlarında bitirdiğini kaydetmektedir.²⁶

Gazzâlî'nin ırmızganma konusunda bir yazısının ardından, İbn Sinâ'nın, ölümün hakikatı, Felsefenin yararları konusundaki risâlelerine yer vermektedir. Sühreverdi'nin Mü'nisu'l-Uşşak isimli eserinden sonra, Eflatun'un, İnsan ruhunun yokolup gideceğini söyleyenlere karşı çıkan bir yazısı, Yahya İbn Adi'nin varlıklarla ilgili bir risâlesi, İbn Sinâ'nın Hindiba risâlesi, Kaderin sırrı, Kulların fiilleri, Hüzün konusundaki eserleri yer almaktadır. Burada düşülen notta istinsahın 1240 yılı Ramazan ayının ilk günlerinde tamamlandığı bildirildikten sonra, müstensihinin de Hekimbaşı ve Rumeli Kazaskeri Mustafa Behçet olduğu belirtilmektedir.²⁷

Bundan sonra İbn Sinâ'nın Ahlak konusunda iki eseri, Nasireddin et-Tûsi'nin Âğaz u encam risâlesi, Molla Lutfi'nin Taddilü'l Mezheb isimli risâlesi, Taşköprülüzâde'nin Kaza ve Kader konusunda bir risâlesi yer almaktadır. Burada düşünülen notta da istinsahın 1240 yılı Şevval ayının sonlarında tamamlandığı ve kendisinin de "Rumeli sadreti belasıyla uğraşmakta olan Mustafa Behçet olduğu bildirilmektedir."²⁸

Gazzâlî'nin, felsefi içerikli üç risâlesinin sonunda da "Rabb'in affına muhtaç Hekimbaşı ve eski Rumeli Kazaskeri Mustafa Behçet" kaydı düşülmekte, ancak tarih verilmemektedir.²⁹ Fahreddin er-Râzî'nin, bir risâlesinin sonunda 1242 yılı Receb ayında yazıldığı bildirilmekte, bu kez de ünvanı zikredilmemektedir.³⁰

Daha sonra İbn Sinâ'nın gizli san'ata

23- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 43b.

24- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 50b.

25- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 78a.

26- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 94b.

27- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 109a.

28- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 132b.

29- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 153b.

30- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 156b.

(Simya) ilişkin bir eseri kaydedilerek bunun sonunda Farsça: "1242'de Mustafa Behçet'in yazısı kırık kalemle tamamlandı" denmektedir³¹. Bunun ardından 1245 yılında Hekimbaşı Mustafa Behçet tarafından yazıldı kaydı düşünülen İbn Sinâ'nın bir başka eseri gelmektedir³². Sadreddinzâde'nin ve Süyûti'nin iki risâlesinin sonunda da Hekimbaşı Behçet tarafından yazıldığı not edilmekte, fakat tarih verilmemektedir. Yine Süyûti'nin bir eserinden sonra Fârâbi'nin Aristo ile Eflatun'un görüşlerini birleştiren eseri (el-Cem'u Beyne Re'yeyi'l-Hakimeyn) ile Zenon risâlesi, Sadreddin Konevi'nin Nasireddin et-Tûsi'ye soruları, Tusi'nin ona cevapları ve İbn Sinâ'nın konumuzu ilgilendiren yeni Ahlâk risâlesi yer almakta ve burada kısaca 1245 yılında istinsâhın tamamlandığı bildirilmektedir³³. İbn Sinâ'nın öğrencilerinden Ebu Said İbn Ebu'l-Hayr'ın eserinin sonuna da Hekimbaşı ve Rumeli Kazaskeri kaydı düşülmekte, fakat tarih verilmemektedir. Razi'nin bir eserinden sonra Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin eserlerinin listesi yer almakta ve Yahudi dönmesi İbn Kemma'nın felsefe özetinden sonra şu not düşülmektedir: "1241 yılı Cûmâde'l-ülâ'sında eski Rumeli Kazaskeri, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tarafından yazılmıştır."

Sühreverdi'nin bir eserinin ardından "İlahi Eflatun'un Hakim Timvüs'a Kitabı" isimli Platon'un Timaeios Dialoğu ve ardından da Platon'dan alınmış uzunca bir bölüm gelmektedir. Bunu da kötü bir nüshadan istinsah ettiğini söyleyen Behçet Efendi, yine Tanrı'dan kendisine bu eserden iyi bir nüsha nasib etmesini dilemektedir³⁴. Bundan sonra el-Fıkaru'l-Eflatûniyye fi'l-Hikemi'l-Yunâniyye (Yunan felsefesine dair Platon'dan pasajlar)

isimli incelenmeye değer bir koleksiyon ile Alexqandre d'Afrodissias'ın iki kitabı, Aristo'nun De Anima'sının Arapça özeti ve Farabi'nin Akıl Risâlesi yer almaktadır. Burada, risâlenin 1246 yılında, kötü bir nüshadan kopya edildiği ve müstensihinin Rumeli Kazaskeri Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi olduğu belirtilmektedir³⁵.

Proclus'un bir eserinden sonra, İbn Sinâ'nın iki risâlesinin sonunda Rumeli Kazaskeri Mustafa Behçet tarafından yazıldığı bildirilmekte ve bunun ardından da, varlıkla ilgili bir risâle, Kümeyl'in Hz. Ali'ye sorduğu sorular, İbnü'l-Arabi'ye ilişkin Süyûti'nin bir risâlesi ve daha sonra da İbn Sinâ'nın iki eseri istinsah edilmektedir. Mecmûa içerisindeki Mustafa Behçet Efendi'nin hattı burada son bulmaktadır³⁶. Mecmuada, Vezir İsmet Efendi'nin oğlu Hüseyin Rıza (?) tarafından 9 adet risâle daha yer almaktadır. Hüseyin Rıza, 1284/1864 yılında istinsah ettiği dair bir kayıt düşmektedir.

Mustafa Behçet Efendi'nin bizzat istinsah ettiği bu Mecmûa, Antik düşüncesinin ve İslâm düşüncesinin klasiklerinin önemli bir bölümünü ihtiva etmektedir. Büyük çoğunluğunu (33 adet) İbn Sinâ'nın eserlerinin oluşturduğu Mecmuada, Platon, Aristoteles gibi Grek filozoflarıyla, Proclus ve Alexandre d'Afrodissias gibi Helenistik düşünürlere ve İmam Gazzâli, İbnü'l-Arabi, Sühreverdi, Nasireddin Tûsi, Fahreddin er-Razi gibi İslam bilim ve düşüncesinin önde gelen Kelamcı, Tasavvufçu ve Felsefeci düşünürlerin yanı sıra Taşköprülüzâde ve Molla Lutfî gibi Osmanlı bilginlerinin eserlerine yer verilmektedir.

Behçet Efendi, bu risâlelerden bir kısmını kendi kütüphanesindeki çok eski ve artık okunması çok zor hale gelmiş

31- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 159b.

32- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 161a.

33- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 186b.

34- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 217a.

35- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 227b.

36- Üniversite Kitaplığı, 1458, Vr., 254b.

fersüde manüskriplerden, *bir kısmını da zamanındaki önemli kişilerin -mesela Per-tev Paşa'nın- kitaplığında bulunan nadir ve bazen da tek nüshalardan seçerek istinsâh etmiştir. Yoğun olduğu anlaşılan görevleri arasında böylesine yorucu bir işi de başarmış olması gerçekten şayan-ı dik-kattir.

Mecmuanın içerisinde yer alan eserle-rin muhtevası incelendiğinde, daha çok geleneksel İslam düşüncesinin ve bilimi-nin ana konularını ele alan risâlelerin se-çildiği görülmektedir. Bu da devrin entel-lektüellerinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi Behçet Efendi'nin de çok yönlü bir kişiliğe sahip bulunduğunu ve onun salt bir hekim olmayıp aynı zamanda "Tarihu-l-Etibbâ ve'l-Hukemâ" isimli tabakat ki-taplarında sözü edilen tarihsel tanıma uy-gun, bir "filozof hekim" olduğunu göster-mektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla, Onyedinci asrın ortalarında, büyük Türk bilgini Katip Çe-lebi'nin başlattığı klasik ile çağdaşın uz-laştırılmasını amaçlayan yenileşme çaba-ları, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan Batı karşısındaki yenilgisini belgeleyen 1699 Karlofça anlaşmasıyla yeni bir boyut ka-zanmış ve bundan sonra gelen pek çok sa-yıda bilgin, bir asrı aşan zamandan beri tam bir durgunluk içine girmiş olan Os-manlı düşüncesini ve buna bağlı olarak is-lam düşüncesini yeniden canlandırmayı amaçlayan eserler kaleme almışlardır³⁷. Ancak Patrona Halil isyanıyla bastırılan bu atılım, yenileşme arzusunu bütünüyle ortadan kaldırmak yerine özellikle medre-seler de yeni arayışların başlamasına ne-den olmuştur. Bu arayışlar çerçevesinde daha önce benimsenen Gazzâli, Fahreddin er-Razi doğrultusundaki Kelam gelene-ği yerine, daha çok İran'da başlatılan İbn Sinâ, İbnü'l-Arabi ve Sühreverdi düşünce-

sinin karışımından oluşan yeni bir işrâkî düşünce geliştirilmeye başlanmıştır. Bu düşünce, özü felsefi olan yorumlarla, top-lumu çağdaş hayatın gereklerine alıştıрма-ya çalışıyordu. Nitekim Tanzimat hareketi işte bu yorumlardan sonra şekillenmiştir.

Osmanlı toplum hayatının ve zihniye-tinin muhtelif şubelerine yayılmış olan bu anlayış, kökeni geniş bir felsefi spekülasyona dayandığı halde modern Türk aydın-ları tarafından yeterli ilgiyi görmemiş ve buna bağlı olarak da Batılı araştırmacı-ların dikkatinden uzak kalmıştır. Felsefi dü-şünceyi, yalnızca Grek felsefesi ve Röne-sans'tan sonra gelişen modern felsefenin söylemleriyle sınırlandırılanlar, bu felsefe-nin normlarına uygun olmayan her türden düşünceyi kolayca reddetmeyi bir meziyet saymışlardır. Özellikle bu yüzyılın başın-dan beri yürütülen Ortaçağ araştırmaların-daki büyük gelişmeler, XIX yy'dan kalma bu pozitivist yaklaşımın yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya koymuştur. Nitekim Henri Corbin'in çabalarıyla on cildi aşkın büyük bir külliyat halinde Batı dünyasına aktarılan İran düşüncesine ait materyaller bu düşüncenin özgün yanları-nı gün ışığına çıkarmıştır. Feyridoun Houveyda³⁸ ve Karim Mojtehedy³⁹ gibi İranlı düşünür ve san'atçılar özeleştiri ya-parak kendi atalarının önemli olan görüş-lerini Batı'dan gelmiş olan bu adamdan öğrendiklerini söylüyorlardı. Felsefesiz ve düşüncesiz bir toplumun, altı asır gibi uzun bir süre dinler, diller ve kültürler mozaiği olan bir devleti ayakta tutması nasıl mümkün olabilir?

Osmanlı düşüncesi, kendinden önce geçen Sünnî İslam düşüncesinin bir devamıydı. Bilindiği gibi ünlü Selçuklu hü-kümdarı Sultan Melikşah'ın veziri Nizâmülmük, başta o günlerde hızlı yayıl-ma istiddadı gösteren Bâtînlîğe ve

37- Bkz. Bekir Karlığa, Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşüncesi ve Yirmisekiz Çelebi'nin yeni bulunan bir Fizik kitabı tercümesi (Bilim-Felsefe-Tarih, I, 277-327), İstanbul-1991.

38- V. Jean Soler, Henri Corbin, en Iran Cahier de l'Herne, 284, Paris-1981.

39- Karim Mojtehedy, Témoignage, Cahier de l'Herne, 295-296, Paris-1981.

İsmâililiğe karşı mücadele vermek ve İslam akidesini Ehl-i Sünnet doktrini üzerine kurup sağlamlaştırmak amacıyla 459 (1066) yılında Bağdad'da kendi adıyla anılan Nizamiye Medresesi'ni kurmuş ve akabinde de Belh, Nisâbur, Herat, İsfahân, Basra, Âmil ve Rey gibi Selçuklu devletinin önemli yerleşim merkezlerinde aynı medresenin birer şubesini açmıştı. Bu medreselerde özellikle İmam Cüveynî ve onun kıymetli öğrencisi İmam Gazzâli tarafından geliştirilen Sünni-Eş'arî doktrin, devletin resmi eğitim politikası olarak okutuluyordu.

Nizamiye medreselerindeki eğitim ve öğretim metodu ile idari yapılış, Büyük Selçuklu devletinden Anadolu Selçuklu devletine, oradan da bu devletin tabîi varisi durumunda bulunan Osmanlı'na aynıyla intikal etmiştir. Osmanlılar, devletin kurulduğu günden itibaren ülkelerini zengin kütüphanelerle donatmışlar ve İslam dünyasının muhtelif bölgelerinden ilim adamlarını -o zamana göre oldukça yüksek imkanlar sağlayarak- memleketlerine çekmişlerdir. Böylece İznik, Bursa ve Edirne gibi fetih öncesi Osmanlı başkentleri, kısa zamanda devrin seçkin bilim adamlarının kümелendiği merkezler haline gelmiştir.

Bu medreselerde, Mirzacan Habibullah eş-Şirazi (Öl. 944/1537), Ömer İbn Mahmud eş-Şirazi (Öl.?), Celaleddin ed-Devvâni (Öl., 908/1502), onun babası es'ad ed-Devvâni (Öl., Mazharuddin Muhammed el-Kazeruni (Öl. 843/1440), Seyyid Şerif el-Cürcani (Öl. 816/1413), Muhammed İbn Mübârekşah el-Buhari (Öl. 780/1378), Kutbeddin er-Razi (Öl. 766/1364), Necmeddin Ali İbn Ömer el-Kazvîni (675-1276), Fahreddin er-Razi (Öl. 606/1206), İmam Ebu Hamid el-Gazzâli (Öl. 505/1111) ve Ebu'l-Maâli el-Cüveyni (Öl. 478/1085) silsilesi içerisinde Kelam ağırlıklı bir eğitim sistemi takip

ediliyordu. Ne var ki XVI-XVII. asırda bu sistemin yetersizliğinin görülmesi üzerine yeni arayışlar başlamış ve yukarıda sözünü ettiğimiz tasavvuf ağırlıklı İşrâkî gelenek kabul görmeye başlamıştır. Bu geleneğin Onsekiz ve Ondokuzuncu asır bilgin ve aydınları arasında çok yaygın olduğu görülmektedir. Bu bakımından da Behçet Efendi'nin bu mecmuası bize ilginç gelmektedir.

Şimdi ise tebliğimizin ikinci bölümüne geçmek istiyoruz. Behçet Efendi'nin anılan mecmuası içerisinde İbn Sinâ'nın Ahlâk'a ilişkin üç risâlesi bulunmaktadır. Bunlardan ikisi daha önce basılmış olduğu halde üçüncü risâle aynı ismi taşıyan matbu risâle ile aynı sanılarak ilgiden uzak kalmıştır. Halbuki bu risâle hem diğerlerinden daha özgün, hem de daha önemli motifler ihtiva etmektedir. Şimdiye kadar genellikle İbn Sinâ'nın ahlâk felsefesinin çok zayıf olduğu, hatta bir küçük risâlesinin dışında ahlâk problemine ya hiç temas etmediği veya irade hürriyetinden söz ederken kısa temaslara yetindiği kabul edilmekteydi⁴⁰.

Bilindiği gibi, İbn Sinâ'nın hayatından bahseden çok önemli bir belge, bir kısmı bizzat kendisi tarafından dikte ettirmiş ve bir kısmı da onun sadık öğrencisi Ebu Ubeyd el-Cüzcani tarafından kaleme alınmış olan bir metin halinde günümüze ulaşmıştır. Bu metin müstakil yazmalar şeklinde dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bugüne değin muhafaza edildiği gibi, klasik İslam felsefesi kaynaklarından üçü tarafından da kısmen aynı, kısmen farklı biçimde aktararak günümüze ulaştırılmıştır. Bu kaynaklar karşılaştırıldığında, İbn Sinâ'nın eserlerinin sayısının üç ayrı liste halinde aktarıldığı görülmektedir. İbnü'l-Kıftî'nin rivayetinde Cürcani'den naklen yaklaşık 45 eserin adı verilen Beyhaki ve İbn Ebu Useybia'da 115 civarında eserin adı kaydedilmektedir. Diğer taraftan

40- Macid Fahri, el-Fikru'l ahalkıyyu'l-Arabi, II, 147.

Ayasofya 4849 nolu mecmua içerisinde yeralan es-Siretu'l-Felsefiyye nüshasında 145 civarında eserin adı zikredilmektedir⁴¹. Buna mukabil modern çalışmalarda filozofa aidiyetine kesin gözüyle bakılan 131, şüpheli olanlarla birlikte ise 242 eser tespit edilmiştir.⁴² Hatta filozofun hayatına ilişkin Farsça kaleme alınmış olan bir çalışmada ona 456 eser atfedilmektedir⁴³.

İmdi, bu listelerin hepsinde de İbn Sinâ'nın Ahlak Risâlesi'nin adı geçmekte, ancak ne eserin yazılış tarihi ve ne de muhtevası hakkında herhangi bir açıklayıcı bilgiye rastlanmamaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü'nde yeralan 617 nolu mecmuada daha eski bir Ahlak Risâlesi yer almaktadır. Behçet Efendi'nin, kendi mecmuasındaki metni, bundan istinsah etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Keza Beyhaki'nin Muhammed İbn Hârisân es-Serahsi'nin yanında gördüğü ve hurda diye tavsif ettiği nüshanın da Pertev Paşa Bölümü'ndeki metin olması kuvvetle muhtemeldir⁴⁴:

Şimdi yeni bulunan bu Ahlak Risâle'sinin muhtevasını yakından tanımaya çalışalım: Ekteki tercümeden de anlaşılacağı gibi, düşünme gücünün (Natik nefis) bir fazileti (erdem) olarak ele alınan amelî hikmetin (La Sagesse Pratique) tanıtmaya başlayan eser, öfke gücünün (Gazabî nefis) fazileti olarak kahramanlık (Seca'at), şehvet gücünün (Şhevî nefis) fazileti olarak iffet ve bu üçünün ortak özelliği olarak adalet mefhumlarını açıklamakta, müteakiben bunların aksi olan kötülükleri sıralayarak her birinin alt başlıklarının tanımını vermektedir.

Bu tanımların sonunda hayanın, bütün faziletlerin özü olduğu belirtilerek gerçek

ve tam mutluluğun (es-Sa'adetü'l-Tamm) ne olduğu anlatılmakta ve kişinin bu faziletlerde kemale ermesinin işareti olarak bu fiilleri kolaylıkla yerine getirmesi ve bundan haz duyması gerektiği vurgulanmaktadır. Esere göre, henüz aklî bilgi düzeyine erişmemiş çocuklarda tekrar ettirilmek suretiyle, bilgisiz halk yığınları arasında ise faziletlerin övülüp teşvik edilerek ve bunların aksi olan kötülükler de (reziletler) kınanarak fazilette kemale erişilebilir. İbn Sinâ, bu kanaatını desteklemek üzere, Antik düşünürlerden ve Budistlerin yaşayışlarından örnekler vermekte, ayrıca bu alanda müsikiden ve müsikî aletlerinden yararlanabileceğini belirtmektedir.

// Bildiğimiz kadarıyla İbn Sinâ, el-Birru ve'l-İsm isimli ahlâka ilişkin risâlesinde özellikle Farabi'nin ahlâk anlayışını tekrarladığı halde, burada Aristoteles'in Nicomachos'a Ahlak isimli eserinden yararlanmış ancak onu olduğu gibi aktarmak yerine kendi görüşlerini de ekleyerek zenginleştirmiştir. Bu da gösteriyor ki; Farabi ve İbn Sinâ gibi Meşşâi ekole mensup İslam filozofları, yalnız bir ekole bağlanmak yerine eklektik bir tavır takınarak Platon, Aristoteles ve Plotinus'un fikirleriyle İslam düşüncesinin karışımından meydana gelen yepyeni ve orijinal bir düşünce geliştirmişlerdir.

Aristoteles'in "Nocamachos'a Ahlak" isimli eserinde 30 civarında ahlâkî terimden söz edilirken İbn Sinâ'nın yeni bulunan bu eserinde 80 dolaylarında ahlâkî terimden söz edilmektedir. İbn Sinâ, Aristoteles'in kitabından sadece kahramanlık, iffet, yüzüzlük, korkaklık, cömertlik, cimrilik, israf, kerem, nefsin büyüklüğü, hilm, haya, adalet gibi yaklaşık 12 kavramın tanımını almakta, bunları da aynen değil ol-

41- Siretü'ş-Şeyh er-Reis, Ayasofya, 4849, Vr.

42- Osman Ergin, İbn Sinâ Bibliyografyası, İstanbul-1959, Yahya Mehdevi, Müellefat-ı İbn Sinâ, Tahran-1322.

43- Said Nefisi, Zendeği'vu kar'u endişe'vu rüzigar Pğur Sinâ, 9-27, Tahran-1333.

44- Bkz. Bekir Karlığa, İbn Sinâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risâlesi, 7, İstanbul 1993.

45- Aristoteles, el-Ahlâk (Arapça çev. İshak İbn Huneyn, Neşr., Abdurrahman Bedevi) 93, 94, 114, 122, 133, 141, 149, 152, 161, 170, 172, 204. Bu eserin Grekçe orijinalinde ise aynı konular, Ethica Nicomachea, 38, 39, 41, 57, 69, 78, 84, 90, 91, 92.

dukça değişik biçimde nakletmektedir.⁴⁵

Diğer taraftan yine milattan sonraki yıllarda Aristoteles'in İskenderiyyeli şarihleri tarafından yazılıp Arapça'ya "el-Ahlak (İhtisaru'l İskenderâniyyin)"⁴⁶ adıyla tercüme edilen müellifi belirsiz bir eserde bulunan sekiz adet ahlâkî terim, aynıyla bu risâlede de yer almaktadır.

Nicomachos'a Ahlak kitabına giriş olmak üzere Helenistik dönem yorumcularından Nicolaus Damascenus'a ait olduğu kuvvetle muhtemel bulunan ve Arapça'ya "Makale fi'l-Medhali ila ilmi'l-Ahlak" adıyla tercüme edilen ve belki de küçük bir bölümü günümüze ulaşan bir eserin de İbn Sinâ'nın kaynakları arasında olduğu görülmektedir. Zira bu risâlede, yeralan yaklaşık 38 adet ahlâkî terimden pislik (hubs), budalalık (beladet), yüzsüzlük (şeh), şehvet yoksunluğu, tehevür, korkaklık, zulm etme, zulme uğrama, zeka, anlayış kıtlığı, haya, sabır, demâset (müsâlemet), barış (mülameset), nefsin büyüklüğü, necdet, himmetin yüceliği, hilm, iffet gibi 20'ye yakın terim bu risâleye de geçmiş ve hikmet, iffet, kahramanlık ve adalet kavramları alt başlıklarıyla birlikte olduğu gibi aktarılmıştır. Ancak İbn Sinâ'nın risâlesindeki kadar zengin bir ahlâk terminolojisi bu eserde bulunmamaktadır⁴⁸.

Daha önemlisi, bu risâlenin son kısmında bulunan ahlâkî faziletlerin elde edilmesi ve reziletlerin bırakılmasına ilişkin bölüm hemen hemen aynıyla Nicolaus Damascenus'un eserinden alınmış, sadece bazı pasajlar atlanmış bazı pasajlar da genişletilmiştir.

İbn Sinâ'nın yeni bulunan Ahlak

Risâlesi'ne göre; insan; güzel veya kötü huyu, ancak zıddını alışkanlık haline getirerek kazanabilir. Şöyle ki; cömertlik huyunu elde edebilmek için; cömertlik eylemini alışkanlık haline getirerek ve onun zıddı olan cimrilik huyunu ortadan kaldırarak kişide cömertlik gelişebilir. Aksi huylar içinde durum aynıdır. İnsan; kötü huylardan ancak kendini, kötülüklerin tersi olan tarafa çekerek vazgeçebilir. Çünkü kötülüklerden uzaklaştıkça ortaya yaklaşır. Tıpkı düzeltilmek istenen eğri bir ağacın bastırılarak orta olan düzgün hale gelmesini sağlamak gibi İbn Sinâ'ya göre; "Oklides (Euclides) öfke gücünü yenip kendini yumuşak huyluluğa (hilm) alıştırmak istediğinde; topluluklar arasında kendisine küfür ve hakaret eden beyinsizlere karşı tahammül göstermeyi alışkanlık haline getirerek zaman zaman da onlardan bizzat kendi bunu isteyerek, nefsinin eğitip kontrol etmiş ve böylece Yunanlıların yumuşak huylulukta (hilm) örnek verdikleri kişilerden olmuştur.

Demostoyos (?) da kışın denize açılarak tedericen kendisini yiğitliğe alıştırmıştır.

Büsâğoros'un arkadaşları (Pythagorasçılar) ise güzel ve yağlı yiyecekler hazırlarlar ve onları yemekten kaçınırlardı da yanlarındaki kölelerine yedirirlerdi. Kendileri de külde pişmiş arpa ekmeği yerlerdi.

Brahmanlar ki-bunlar Hind âbidleridir-gece boyu tek bir ayak üzere -diğerleriyle hiç değiştirmeksizin-durarak kendilerini tedericen zühde alıştırdılar.

Ekratos da (Krytos) içindeki mal sevgisini söküp atmak için mâlik olduğu her

46- İskenderiyye ekolüne mensup bilinmeyen birisi veya birileri tarafından yapılmış olan Nicamacque'a Ahlak kitabının özetinin Arapça çevirisinden bazı paragraflar günümüze intikal etmiş ve Abdurrahman Bedevi tarafından Aristoteles'in Ahlak kitabının içinde (439-445) yayınlanmıştır. Bu eserin Arapçadan Latinceye çevirilen daha genişçe bir kısmı ise muhtelif Avrupa kütüphanelerinde günümüze ulaşmıştır ki bunu da A.Bedevî anılan eserin içinde (446-491) yeniden neşretmiştir.

47- el-Ahlak İhtisaru'l-iskenderaniyyin, 441-444.

48- Nicolaus, Makale fi'l-Medhali ila ilmi'l-Ahlak (Aristoteles'in Ahlak kitabının içinde), 402, 404, 405, 407, 408. Bu eserin Grekçe aslının kaybolduğu anlaşılmaktadır. (Bkz., age., de Abdurrahman Bedevi'nin tanıtma yazısı, 291-393.49)

şeyi satmış ve bedelini fakırlara dağıtmıştı." 49

Nicolaus'a ait olduğu belirtilen "el-Medhal ila İlmî'l-ahlâk" isimli eserde de şöyle deniliyor:

"Elemler konusunda söz iki şekildedir. Birisi nazarîdir diğeri de tedâvi yolu ile. Biz nazarî üzerinde sözettüğimize göre şimdi kısaca tedavi yolu üzerinde sözede- lim: Bu da (tedâvi) ancak alışkanlık ve burhân (mantıkî ikna') ile olabilir. Alışkanlığa gelince hissî bölümü alışılmış hale getirmeliyiz ki güzel bir isti'dâd sağlansın ve doğru delile bağlılık oluşsun. Bu alışkanlığın bir şekli de zıdlarla olmasıdır: Korkmamak için korkutucu için korkutucu şeylere alıştırmakla olur. Mesela:

Diyossos korkmamak için kış mevsiminde denizde kalarak kendini alıştırdı.

Lezzetlerin sevgisini de, nimetleri elde etmeyi bırakıp sakınmayla olur, Fûsâğûrs âilesinin (Alu Fûsâğûrs) yaptıkları gibi. Onlar yağlı ve lezzetli yiyecekleri hazırlıyorlar ve onu yemekten imtina' ediyorlardı. Bu hazırlanmış olan yemekler kendilerinin yanında hazırlanmış olduğu halde sabrediyorlar ve kendileri arpa unundan yapılmış ekmeği yiyorlardı. Onların yeşileri böyle idi.

Biz kibri de kınayıcılarla karşılarız. O felsefecinin yaptığı gibi ki Tağos halkından Tatys isimli bir kadına para vermiş ki topluluğun önünde kendisine küfretsin. Bu kadının ona küfrettiği bu topluluklar yanında onun büyük bir yeri olmasına rağmen sabrederdi.

Hileye tahammül konusunda da Hind Brahmanlarına uyarlardı. Onlar bu fazilete bağlanmak için gece boyu tek ayak üstünde dikilirlerdi de bunu değiştirmezlerdi.

Biz mal sevgisine onu küçümsemek için azaltarak karşı koyarız. Bütün malik olduklarını satıp da parasını denize atan adam gibi. Bu Kratys adlı adamdır ki bu

(davranışı)nın neticesinde: "Kratys, kendini âzâd etti" denmiştir." 50

Görülüyor ki burada zikredilen dört örnek de aynıyla yeni bulunan "el-Ahlak" isimli Risâle'de de geçmektedir. Sadece İbn Sinâ'da ilk sırada zikredilen örnek, Nicolaus'ta üçüncü sırada yer almakta, diğ- erleri ise aynı sıra içinde verilmektedir. Ör- nek olarak zikredilen isimler de aynıdır, yalnız Nicolaus'ta adı verilmeyen ve kısaca "felsefeci" diye geçen kişi, İbn Sinâ'da Euclides olarak yer almaktadır.

Diğ- er taraftan bu eserle İbn Miskeveyh'in Tehzibu'l-Ahlak isimli eseri arasında da bazı benzer noktalar bulunmaktadır. Şöyle ki dörtlü fazilet ve bunların karşıtı olan rezilet taksimi her iki kaynaktan da aynen korunmakla beraber bunun alt bölümlerinde farklılıklar gözlenmektedir. Ne var ki bu taksimin Aristoteles'in Nicomachos'a Ahlâk kitabına dayanması nedeniyle her iki yazarın da buradan yararlanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca İbn Sinâ'nın burada aktardığı örneklerden Demostoyos örneği İbn Miskeveyh tarafından da kullanılmakta fakat hem Grekçe isim verilmemekte, hem de örnek biraz daha uzatılarak: "Bazı mütefelsif (felsefe yapanlar)den hikaye edilir ki o, korku yerlerine doğru turmanır orada durur ve kendini büyük tehlikelere maruz bırakarak nefsinin ona alıştırmaya çalışır dalgalanıp coştığı sırada denize açılırdı ki kendini korkular (karşısında) direnmeye alıştırsın." 51

İşin ilginç tarafı: İbn Sinâ'nın bu risâlesini Mizanu'l-Amel'de olduğu gibi - sadece bölümlerin yerlerini değiştirerek- İhya'da özetleyerek aktaran ve İbn Sinâ'nın en büyük karşıtı olan İmam Gazzâli, burada geçen Grekçe isimleri atarak onun yerine "bazılarını da derler ki" şeklinde prototip ifadeler eklemekte ve bu örnekleri tasavvuf erbabı için uygulanacak

50- Nicolaus, Makale fi'l-Medhalî ila İlmî'l-Ahlâk, 413-414.

51- İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlâk, 171

modeller olarak takdim etmektedir:

"Bazılarından nakledilir ki o, gazab gücünü (İbn Sinâ da bu kelime istişâta iken Gazzâlî'de daha anlaşılır bir Arapça kelime olan gazab şeklini almıştır) ve hilm sıfatını almak için kendisini zorlardı. Sefihlere ücret verirdi ki halkın ortasında kendisini küfürle karşılaşınlar, böylece ona tahammül etmeye alıştı ve böylelikle hilmde örnek verilir olmuştu.

Bir başkası da kendisini yiğitliğe (şeca'ata) yavaş yavaş alıştırmak için kışın denize açılırdı.

Bir başkası da güzel yiyecekleri hazırlar ve onları yanındaki başkalarına yedirerek aşırı isteğini kırmak için arpa ekmeğiyle yetinirdi.

Hindli abidler ise ibadette tenbel davranmayı ortadan kaldırmak için gece boyu tek bir ayak üzerine dikilir ve onu değiştirmezlerdi.

Bir başkası da mal sevgisini tedavi için bütün malını satmış ve bedelini denize atmıştı.⁵²

Görülüyor ki burada Gazzâlî İbn Sinâ'nın bu eserindeki örnekleri aynıyla kullanmaktadır. Bu örnekleri Aristoteles'e izafe edilen "el-Medhal"den almış olamaz, zira oradaki sırayı değil buradaki sırayı takip etmekte ve onun ifadelerini biraz değişikliğe uğratmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Mizânu'l-Amel'de bu risâlenin diğer bölümlerini aynen alan Gazzâlî, burada verilen örnekleri kısaltarak naklettiği gibi, Grekçe isimleri atarak yerine değişik ifadeler koymuştur. Bunu da eserine bir "Yânâni" hava vermekten kaçınmak, yahud ağır tenkidlere maruz bıraktığı İbn Sinâ'nın eserinden iktibas etmiş olma ithâmıyla karşılaşmamak için yapmış olabilir.

İhya'u U'lûmi'd-Din isimli eserinde de İbn Sinâ'nın görüşlerini özetleyerek naklettiğine şahid olduğumuz Gazzâlî, küçük

aralıklarla bu eserden ve el-Birru ve'l-İsm'den özet halinde alıntılar yapmaktadır. Ancak burada İbn Sinâ'nın Nicolaus'tan aldığı örnekleri Gazzâlî, Sufiler için uyulması gereken bir model olarak sunmaktadır. İbn Sinâ'nın Farâbî'den iktibas ederek yaptığı Tıb-Etik benzetmesinden⁵³ hareketle Gazzâlî'de Tıb-Tasavvuf benzerliğinden söz etmekte ve şöyle demektedir: "Nasıl bir hekim bütün hastaları aynı ilaç ve tedâvî ettiği takdirde hastalarının çoğunu öldürürse şeyh de böyledir. Eğer müridlerine hep aynı tarzda riyâzâtı uygularsa onları helake sürükler ve kalblerini öldürür. Aksine müridin hastalığına, durumuna, yaşına, mizâcına ve bünyesinin hangi tür riyâzâta dayanabileceğine bakmalı ve onun riyâzâtını buna göre yapmalıdır. Eğer onun (müridin) kendi ihtiyacından fazla malı varsa elinden alarak hayrât için sarfeder ve onun kalbini bundan boşaltır ki bir daha o (mal)a iltifat etmesin. Eğer onda ne dediğini bilmezlik, kibir, izzet-i nefsin galib olduğunu görürse kendisine emreder ve çarşılarda dilenip zorla para toplar. Çünkü izzet-i nefis ancak zilletle kırılır, dilencilik zilletinden daha büyük bir zillet de yoktur... Eğer ona (müride) öfkenin galib olduğunu görürse, onu hilm ve sükûta zorlar. Onun üzerine arkadaşlarından huyu kötü olan birisini musallat eder, kendisine de huyu kötü olan o kimse hizmete mecbur eder ki nefsin ona tahammül etmeye alıştırsın. Nitekim bazılarından nakledilir ki, o nefsin hilmle alıştırtıp ve kendisinden gazabın şiddetini gidermeye çalışmak için halktan bir topluluğun önünde kendisine küfretmek üzere birisini ücretle tutardı ve kendisi de buna sabreder, öfkesini yenerdi. Öyle ki artık hilm onun için alışkanlık haline gelmişti ve kendisi de herkese örnek verilir olmuştu.

Bazıları da kendisinde korkaklık ve

52- Gazzâlî, Miza'nu'l-Amel 53.

53- Biz bu konuyu bilahere neşre edeceğimiz "el-Birru ve'l-İsm" risâlesinde detaylı olarak ele almaya çalışacağız.

kalb zayıflığı (Görülüyor ki Gazzâli bu son ifadeyi kendisi eklemektedir. Nicolaus ve İbn Sinâ'nın metinlerinde yoktur.) kendisinde yiğitlik (şeca'at) huyunun gelişmesini istedi, kışın dalgaların çarpıştığı zaman (bu son ifade de diğerlerinde yoktur. Gazzâli eklemektedir.) denize açılıyordu.

Hind abidleride bu ibadetteki tenbelliğe gece boyu tek bir ayak üzerinde durarak tedavi ediyorlardı. Bazı şeyhler de başlangıçta kıyam durmak konusunda tenbellik gösterdiklerinde kendisini gece boyu başı üstünde durmaya zorlamışlardı ki isteyerek ayak üstünde durabilsinler.

Bazıları da mal sevgisini tedavi etmek için bütün malını satıp denize atmıştı. Zira onu dağıtarak cömertlik ve riya durumuyla diğerlerinden ayırdedilmesinden endişe etmişti. İşte bu örnekler sana kalbin tedavi edilmesinin yollarını öğretmektedir."⁵⁴

Görülüyor ki Gazzâli, İbn Sinâ'dan aldığı bu metinlerdeki Grek unsurları atmakta ve bunun yerine İslâmî motifleri yerleştirecek tasavvufi riyâzatin esaslarını tespit etmeye çalışmaktadır. Bir yandan da üslûbu zenginleştirmek için bazı fazla ifadeler eklemektedir. Nitekim İbn Sinâ'nın bu eserinden doğrudan iktibas ettiği bazı ahlâkî kavramları sanki Kur'an veya hadisten alınma ahlâkî kavramlarmış gibi, ilgili bulunan ayet ve hadislerle desteklemeye çalışmaktadır. Adalet, yiğitlik, şehvet, gazab, tevazu', hayâ kavramları bunun tipik örnekleridir.

Gazzâli'nin bu değerlendirmeleri bilahare tasavvufta temel ilke haline dönüşecek ve özellikle Anadolu tasavvuf cereyanında, burada söz konusu edilen husûslar bazı şeyhler tarafından uygulanmaya çalışacaktır. Sözelimi Bursa'da kadı olan Aziz Mahmûd Hüdâî'nin şeyhi Üftâde'nin emriyle nefsinin terbiye etmek için 984 (1576) yılında üç gün boyunca samur kürkünün üzerinde bir sırığa asılı ciğerleri Bursa sokaklarında sattığı kaynaklarda zikredilir⁵⁵. Hatta bu sırkaların

Bursa Aziz Mahmûd Hüdâî çilehanesinde günümüze kadar saklandığı söylenmektedir⁵⁶. Üftâde, müridi Hüdâî'ye uygulattığı bu riyâzat metodunu muhtemelen Gazzâli'nin, İbn Sinâ'dan aktararak yorumladığı metne dayandırmaktadır.

Görülüyor ki İbn Sinâ ve Gazzâli vasıtasıyla Aristoteles Yeni Platoncu bir yorumu; bu metin aracılığıyla İslâm tasavvufunun ve ahlâkının prensipleri arasına girmiştir.

Ünlü Türk ahlakçısı Kınalızâde Ali Efendi (Öl. 979/1572) ise Ahlâk-ı Alâî isimli eserinde İbn Sinâ'nın bu eserinden bazı bölümler aktarmakta, ancak bunu doğrudan İbn Sinâ'nın eserinden değil - yukarıda zikrettiğimiz gibi- Gazzâli'nin ondan yaptığı alıntılarının yer aldığı İhya'u U'lûmi'd-Din'den aktarmaktadır⁵⁷.

Sonuç olarak, Hekimbaşı Behçet Efendi'nin çok yorucu olduğu muhakkak olan bu istinsah faaliyeti sayesinde İbn Sinâ'nın önemli bir eseri kaybolmaktan kurtulmuştur. Zira diğer ikinci ve son nüsha olan Pertev Paşa nüshasında eserin müellifi zikredilmemektedir⁵⁸.

Biz, fikir vermesi için bu orijinal metnin Türkçe çevirisini tebliğimizin sonuna ekledik.

TERCÜME

İbn Sinâ

Yeni Ahlâk Risâlesi

Rahman, Rahîm olan Allah'ın adıyla. O'nadır bağlılığımız ve güvenimiz

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salavât ve şeriat koyucuların en üstünü ve peygamberlerin sonuncusu Muhammed'in (a.s.) ve onun seçilmiş ailesiyle tertemiz ashabının üzerinedir.

AMELÎ HİKMET

(Pratik Felsefe)

Amelî hikmet (el-Hikmetu'l-Ameliyye=La Sagesse Pratique): natık (konuşan=düşünen) nefsin (l'Âme Raisonable) bir faziletidir (Erdem=la Vertu). Hilekârlık (Hibb) ile ahmaklığın (Beleh-Bülle) bir ortasıdır (Juste mileus). (Nefis) onunla gazab (öfke) ve şehvet gücünü yönetir ve hareketlerini güzel davranışların (el-Âmâl= les Actions) ve eylemlerin (el-Efâl= Les Actes) gereğine göre değerlendirir.

Hilekârlık (el-Hibb= Trompeur): Natık nefsin bir durumudur ki şehvet ve gazab gücünü gereğinden fazla hareket etmek üzere serbest bırakır. Bu öyle bir haldir ki insan onunla hile ve hud'a sahibi olur.

Ahmaklık (el-Bulle= la Sottise): Natık nefsin bir durumudur ki şehvet ve gazab gücünün gereği kadar hareket etmesini kırsar bu. Anlama yavaşlığı, fiillerin ve davranışların (el-a'mâl) doğrusunu az bilmektir.

Yiğitlik (eş-Şeca'a= le Courage): Öfkeye ilişkin nefsin bir faziletidir ki köpürme (et-tehevür) ile korkaklığın (el-cübün) ortasıdır. Bu; öfke gücünün kuvvetli olup, natık (güce) itaat etmesidir ki geri durmasını işaret ettiğinde o öne atılır.

Kızgınlık (el-Tehevürş la Temerirete): Öfkeyle (el-Gadab= l Colere) ilişkin nefsin bir durumudur ki onunla hareket gereğinden fazla artar. Öyle ki geri durması gerektiğinde o, öne atılır.

Korkaklık (el-Cübün; la Lachete); Öfkeye ilişkin (nefsin) bir halidir ki onunla hareketi gereğinden az olur. Öyle ki öne atılması gerektiğinde geri durur.

İffet (La Temperance): Şehvete ilişkin nefsin bir faziletidir. Aç gözlülük (Şereh) ile şehvetin zayıflığı (Humûduş-şehve)nin ortasıdır. Bu onun (Öfkeyle ilişkin gücün) bir halidirki nutka (ilişkin gücün) takdiri-ne göre hareket ettirir.

Açgözlülük (eş-Şereh= la Avidite): şehvete ilişkin (gücün); natık (gücün) ulaşılmasını engellediği aşırı zevklere istek duyacak şekilde gereğinden fazla hareket etmesidir.

Şehvetin zayıflığı (Humadu's-Şehve=le Relachment de l'appetit): Şehvete ilişkin gücün, natık (gücün) eğilim gösterilmesini gerektirdiği şeye istek duymayacak şekilde gereğinden az olmasıdır.

Adalet (el-Adale= la Justisse): Her üç nefsin durumudur ki bunu (güçleri), tek bir tertip ile düzenler ve hepsi arasında bir uyum sağlar. Öyle ki bedenin organlarının uyum sağlaması gibi birbiriyle uyum sağlar. Adalet yalnız bir nefse nisbet edilip diğerine edilmez değildir. Aksine o bütün nefislerin erdemi ve dengeliliğidir. Haksızlık; adaletin zıddıdır ve kötülüklerin (rezâil) tümüdür. Adalet iki kötülüğün ortası değildir. Aksine onun bir tek zıddı vardır. Zira adalet düzen (tertib), haksızlık ise düzensizliktir. Ve ikisinin arasında bir orta (nokta) yoktur. Çünkü adalet gerekli olan sıraya göre üç nefsin arasını birleştirip uyum sağlayan bir durumdur.

Davranışlarda adalet (Adaletu'l-Muâmele): Aldatma (el-gabn) ile karşılıklı aldatma (et-Tegâbun) arasında ortadır. Bu insanın muâmelesinde (davranışında= alış verişinde) alması gerekeni alması ve ver-

mesi gerekeni vermesidir.

Aldatma (el-gabn= Tromper): İnsanın muâmele (sin'de) alması gerekmeyen şeyi almasıdır.

Birbirini aldatma (et-tegabun: (İnsanın) muâmele (sin/de, vermesi gerekmeyen şeyi vermesidir.

HİKMETİN FAZİLETLERİ

Hikmetin faziletleri: Akletme (Ta'akkul) -ki tedbirin güzelliği adını alır- zihin görüşün iyiliği ve zannının doğruluğudur.

Akletme (et-ta'akkul= I'Intellection) ve akıllılık (el-Keys: Düşünmenin iyiliği (cevdetü'r-reviyye; Reflexion), değerli amaçların ve büyük iyiliklerin elde edilmesinde en doğru ve en üstün olanı çıkarma isteğidir. Bu, bazen insana ait şeylerde (tedbir) olabileceği gibi, başkasına gösterdiği ev veya şehir yönetimi veya bir düşmana düşmanlık etmek gibi şeylere de ait olabilir. Kısacası önemli işlere vesile olan tedbir adı verilen her şeyde olur. Şayet bu (husus) değersiz işlerde olursa, akıllılık (el-keys) adı verilir.

Zihn (I'Eshrit)= Cevdetu'z-Zihn= Zihnin iyiliği): Görüşlerin birbirine benzediği ve tartışma çıktığı sırada doğru hüküm verme gücüdür.

Görüşün iyiliği (Cevdetü'r-re'y): Bu, kullanıldığında beğenilen sonuçlara götüren sebeplere çabucak vakıf olmaktır.

Zannın doğruluğu (Savabu'z-Zann): Delillerden yardım istemeksizin (delillere baş vurmaksızın) gözlemleri gerektirdiği şeye uygun düşen (tahmin)lerdir.

HİLEKÂRLIĞIN KÖTÜLÜKLERİ

Dehâ (ed-Dehâ=I'Habilete): Sahibinin iyilik sandığı, gerçekte ise iyilik olmayıp sadece büyük bir kazanç olan şeyin tam (olarak elde edilmesi) hususunda en çok ulaşılabilen şeyi, en iyi şekilde çıkarma isteğidir.

Kurnazlık (el-Cerbeze=Ia Ruse): İyilik

sanılan, gerçekte ise aşağılık bir kazanç olan şeyin tam (olarak elde edilmesi) hususunda en çok ulaşılabilir şeyi en iyi şekilde çıkarma isteğidir. Deha ile cerbeze arasındaki fark; sadece kazancın büyüklüğü ve küçüklüğü ile ilgilidir.

APTALLIĞIN (el-büleh) ALTINDA YER ALAN KÖTÜLÜKLER

Tecrübesizlik -ahmaklık-delilik

Tecrübesizlik (el-Gimâre: Hayal etme gücünün sağlıklı olmasıyla beraber pratik işlerde tecrübenin azlığıdır. Kimi zaman insan, bir şeyde tecrübesiz olurken başka bir şeyde tecrübesiz olmayabilir.

Ahmaklık (el-Humk=Ia Stupidite): Düşüncenin (reviyye) aranan amaca götürecekt şeylerden-davranışlar bozuluncaya değin-sürekli kaçmasıdır. (Ahmaklık) bazen-yaratılıştan olur ki tabii ahmaklık adını alır ve bunun tedâvisi yoktur. Bazan da beyinle ilgili hastalıklardan dolayı arız olur ve bunun ilaçlarla izâlesi mümkün olur.

Delilik (el-Cünun=Ia Folie): Hayal (gücünün) tercih etmesi gerektiği şeylerde bozularak sürekli tercih etmesi gerektiğinin aksine yönelmesidir.

Ahmaklıkla deliliğin arasında fark (şuradandır): Ahmakın tercihi gereken şeyi hayal etmesi (düşünmesi) sağlıklı ve bunu tutturmaktaki kasdı doğrudur, ancak düşünce (gücünün) bozukluğunun, amacına doğru giderken (amacına) ulaşmasını engelleyecek şeylere (yanlışlara) düşürmektedir. Deliye gelince; onun kasdedilen amaçları hayal etmesi (düşünmesi) sağlıklı değildir. Bu nedenledir ki çoğu kez ahmak, ilk görünüşte akıllı şeklindedir. Delilik bazen yaratılıştan olur ve tedâvi edilemez, bazen da arızı olur ve tedâvi edilir.

YİĞİTLİĞİN FAZİLETLERİ

Kerem-gözüpeklik- nefsin büyüklüğü -

katlanma, hilm, sebât, sevinç duymak-yürekliklik-vakar.

Kerem (el-kerem= la Magnificence= La noblesse de caractere): Büyükleme (el-Bezah) ile hasislik (en-Nezale) arasında ortadır. Bu, nefsin hoşluğu (Tîbu'n-nefs) ve değeri yüce, faydası büyük işlerde gereken harcamadır.

Gözüpeklik(en-Necde= Bravoure): Cesâret ile döneklığın ortasıdır. Bu, kendine güven ve gerektiğinde korkmaksızın kendini ölüme salıvermektir.

Nefsin büyüklüğü (Kiberu'n-nefs=Grandeur de l'Arme): Şişirme (et-tenneffuh ile nefsin küçüklüğünün ortasıdır. Bu, öyle bir faziletdir ki insan -haketmiş olmakla beraber- kendisini onunla değerli işlerehil kalmaya muktedir olur. Bu fazilet, kerimlik ve düşüklükle ilgilidir. Nefsi büyük olan; hakettiği değerli işleri elde ettiğine, kendisinin değerini ve önemini bildiğinden onu küçümser. Şayet o, küçük işlere zorlanırsa veya aşağılık(kimselerden) bir değer elde ederse bunu da küçümser. Şansın iyiliği veya kötülüğü diye adlandırılan rastlantılara aldırış etmez.

Katlanma (el-İhtimal)= la Supportance): Cesâret ile tahammülsüzlüğün (el-Hela') arasında ortadır. Bu acılara dayanma gücüdür.

Hilm (Yumuşaklık= La Magnanimite): Hiddet (kızgınlık= el-İstişata (ile avunmak (el-etek öfelemek= infirak) arasında ortadır. Bu, kişiye vakar kazandıran bir durumdur.

Sebat (es-Sebat= la Stabilité) Nefsin şiddet ve durgunluktan uzak olmasıdır.

Yüreklilik (eş-Şahame= la Vaillance): Güzelliği umarak işlere hırs göstermektir.

Sevinç duymak(en-Nubl): Nefsin büyük işlerden sevinç duymasıdır.

Ağırbaşlılık (el-Vakar= la Gravite): Kibir ile tevazûun arasında ortadır. Bu, kişinin kendisini haketmiş olduğu değerli yere yerleştirilmesi ve (kendi) kadrini bilmekte haksızlık etmemesidir.

YİĞİTLİĞİN; KÖPÜRME (et-tehevvür) VE KORKAKLIĞIN (el-cübun) ALTINDA YER ALAN KÖTÜLÜKLERİ:

Büyükleme-Hasislik-Cesâret-Döneklilik-Böbürlenmek

-Kendini küçük görmek-Cesâret(?)-Tahammülsüzlük-

Hiddet-Ovunmak-Kibirlenme-Tevazu'-Kendini beğenme-Kendini hor görme

Büyükleme(el-bezah): Övünmek isteyerek, ziyet ve saireyi gereksiz yerde harcamaktır.

Hasislik (en-nezale): Gerekliliği yerde harcama yapmayı küçük şeylerle övünmektir.

Cesâret (el-Cesare): Gerekmeyen ölümlü küçümsemektir.

Döneklilik (en-Nükul): gerekli olan ölümden geri durmaktır.

Böbürlenmek (et-Tenneffuh=Şişirme): Hakkı olmadığı halde kendini büyük işlere ehil görmektir.

Kendini küçük görmek (Şıgaru'n-nefs) Kendini hakettiğinden aşağıda görmektir.

Cesake (el-Cesake- el-Kesave?) yararlanılacak hiç bir güzel şey bulunmaksızın kendini acılara teslim etmektir.

Tahammülsüzlük (el-Hela'): Acılara kötü biçimde katlanmaktır.

Hiddet (el-İstişata): Çabuk kızma ve hiddetlenmektir.

Ovunma (en-İnfirak: Öfkenin yavaşlığı ve cansızlığıdır.

Kibirlenme (et-Tekebbür):Kendini değerinin üzerine çıkarmak ve hakettiğinden daha çok değer vermektir.

Tevazu': Kendini değerinin altına düşürmek ve hakettiğinden daha az değer ve ağırlık vermektir.

(Kendini beğenme= el u'cub): Kibirlenme (l'Orgueil) sebebi; kendini beğenmektir (el-U'cub). Bu ise insanın değerini bilmemesi, öyle olmadığı halde kendini gerektiği gibi olduğunu sanmasıdır.

(Kendini hor görme= el-Mehâne): Tevazuun sebebi ise kendini hor görmektir (el-Mehane). Bu da insanın kendini itham etmesi ve olması gerekenin aksine olduğunu sanmasıdır.

Tevazu bir kötülük olmasına rağmen çoğu kez övülür. Zira onun karşıtı olan kibirlenme kötülüğün son derecesidir. Bu nedenledir ki: Tevazu şerefin basamağıdır, demişlerdir. Ve: O, kerim kişilerin ol-tasıdır, demişlerdir. Çünkü (tevazu) sahibi; gönülleri kendine çeker, sevgi ve bağlılığı celbeder. Savurganlık da (israf) aynı şekildedir. Kötülük olmasına rağmen bazen överler, çünkü bunda insanların yararı vardır. Ayrıca onun karşıtı olan cimrilik, kötülüğün son derecesidir. Gerçekte ise her ikisi de kötülüktür.

İFFETİN ALTINDA YERALAN FAZİLETLER:

Haya-Hoşgörü-Sabır-Cömertlik-Güzel değerlendirme-Genlik-Yumuşak huyluluk-Düzenlilik- Güzel biçimlilik-Kanaat-Sakinlik-Sakılganlık-Güler yüzlülük - Zariflik-Geniş yüreklilik-Hoşnudsuzluk.

Haya'ya gelince (el-Haya=la Prute): Küstahlık (el-Vakâha) ile mülâyimlik (ettehannus) arasında ortadır. Tam tanımı ise şöyledir: Eksiklikten ürme anında nefse arız olan bir acıdır. Ve denilir ki: Bu, çirkinliği yapamayacak kadar) yüzün yumuşak olması ve nefsin yerilmekten kaçınmasıdır.

Hoşgörü (el-müsamaha=I'Indulgence): İsteyerek ve gönül hoşluğuyla hakk edilmesi istenen şeylerin bir kısmından vaz geçmektir. Bu ihmal ile koşuşma arasında bir ortadır.

Sabır (es-Sabr= la Constance): Nefsin arzulara (hevesler) direnmesi ve onu çirkin zevklerden korumasıdır.

Cömertlik (es-Seha= la Generosite): Savurganlık (tebzîr) ile tutumluluğun (tak-tir) ortasıdır. Bu kolay harcama ve bir şeyi bağış olarak elde etmekten kaçınmadır.

Güzel değerlendirme (Husnu't-Tak-dir): Harcamalarda savurganlık veya tutumluluk taraflarından birine kaymamak üzere dengeli olmaktır.

Genlik (el-İnbisat): Zor iş yapmakla (tahammül) dağıtmak (tebezzül) arasında ortadır. Bu ise yiyecek ve giyeceklerin hazırlanmasında orta (davranış)tır.

Yumuşak huyluluk (ed-Demâse) arzu gücünün (shehevani nefis) gerekene iştihak için iyi hazırlanmasıdır.

Düzenlilik (el-İntizam= La Moderation): Nefsin bir durumudur ki harçayacağını planladığı şeylerde onu, birbiriyle uyum sağlayacak şekilde düzenlemeye sevkeder.

Güzel biçimlilik (Husnu'l-Hey'e): Gerçekleştirilmesi imkansız olmayan gereğince süslenme sevgisidir. Gerçekleştirilmesi imkansız olmak burada anlamsız övünme (Salef) yerine geçmektedir.

Kanaat (e-Kana'a): Hilekarlıktan uzak, geçimin güzel idare edilmesi ve yeterinden fazlası için boyun eğmeyi bırakmaktır.

Sakinlik (el-Hudu') Güzel zevklere uzanırken nefsin sakin olmasıdır.

Sakınganlık (el-Vera'= Abstinence): Riya ile yırtıklığın (Hetke veya Hütke) arasında bir ortadır. Bu nefsin kemali arzusuyla, onu faziletli davranışlara bezemek ve gösteriştan uzak olarak yönetmektir.

Güler yüzlülük (et-Talaka): Yalana ve çirkinliğe baş vurmaksızın edeblice şaka yapmaktır. Bu, katılık (el-kezaze) ve kuruluk (et-Tecafi) ile gevezelik (el-Müca-ne) arasında bir ortadır. Demek istiyorum ki: Aşırı ciddiyet ile aşırı şakacılığın (el-Hezl= le Badinage) arasındır. Burada söz konusu edilen ölçülü mizaha (la Plasanterie) ihtiyaç vardır. Zira hissedilenin konuşulduğu ve güzel kabul edilenin işitildiği hoşlanılan sohbet meclisleri gereklidir. Böyle bir mecliste aşırı ciddiyet yabânilerin katı davranışları mesâbesinde

olur. Aşırı şakacılık ise maskaranın davranışları mesabesinde olur. Çünkü gevezelerin amacı; (ona buna) malik olma arzusu (veya yaranmak isteği?) ya da kendilerine gülünmesidir ve alaya aldıkları kişilerin üzülmemeleridir.

Zarîflik (ez-Zarâfe= la Delicatesse): Aşırı derecede (birileriyle) buluşma hevesinden ibaret olan lüzumsuzluk (el-abes) ile uzaklaşmada aşırı gitmek (demek olan) usanmak (et-teberrüm) arasında bir ortadır. Bu, insanın meclis arkadaşlarını iyi bilmesi, ünsiyet vakitlerini gözetmesi ve onlardan her birine layık oldukları şekilde ve gerektiği vakitte kucak açmasıdır.

Geniş yüreklilik (el-Müsa'ade): Çetinlik (eş-Şekâse) ile sevgi gösterisi (el-Melak) arasında bir ortadır. Bu, mecliste bulunanların kendisiyle birlikte olmaktan hoşlanmalarını sağlamak için, onlara muhalefet etmemektir.

Hoşnutsuzluk (et-Tesahhut): Kiskanma ve koğuculuk (en-Nemmame?) muhtemelen başkasının kötülüğünden hoşlanma anlamına gelen eş-Şemate) ile layık olmayanlara ulaşan iyiliklerle, layık olmayanlara ulaşan kötülüklerden üzüntü duymak arasında bir ortadır.

ŞEHVETİN EKSİKLİĞİ VE AÇ-GÖZLÜĞÜN İÇİNDE YERALAN İFFETİN ALTINDAKİ KÖTÜLÜKLER:

Küstahlık-Mülayimlik-Savurganlık-Eli sıkılık-Riya-Yırtıklık-Katılık-Gevezelik-Gereksizlik-Uzaklaşma-Çetinlik- Sevgi gösterisi- Başkasının kötülüğünden hoşlanmak- Kiskanma.

Küstahlık (el-Vekaha= l'Impudence): İnsanın-her ne olursa olsun çekinme ve kınanmaktan korkmadan söylemesidir.

Mülayimlik (et-Tehannus): Aşırı hayadan dolayı nefiste arız olan bir hayret (hal)dir ki kişiyi sözden ve eylemden alıkoyar.

Savurganlık (et-Tebzîr): Malı, gereksiz yerde, gereksiz vakitte ve lüzumundan fazla harcamaktır.

Eli sıkılık (et-taktîr): Gerekeni harcamaktan kaçınmaktır. Bu, tedavisi olmayan bir hastalıktır. Zira insan, tabiatı gereği bu (hastalığa) meyleder ve mal biriktirmeyi sever. Bunun da çeşitleri: Cimrilik-Şuh ve Lü'mdür.

a- Cimri (el-Bahil= l'Avere): O kimse ki düşmanlarına boyun eğmek veya ihtiyacı dolayısıyla isteme zorunda kalma endişesiyle aşırı derecede mal biriktirip harcamayı kısmaktır. Cimrilğin nedeni bir tür korkaklıktır.

b- Eli sıkı (eş-Şahîh le Ladrerie): (Öyle bir) cimridir ki; kendisinden makam veya mevki istemek zorunda kalır diye hırslıdan başka birisinin durumunun iyi olmasından hoşlanmaz. Eli sıkılığın nedeni de bir cehalettir.

c- Alçak (el-Le'im= ce qui blame): Değersiz bir kâr için utarılacak şeylere katlanan şahîhtir. Hırsızlık yapmaya çalışan (Mutalassis)ve deyyûs gibi. Leimliğin nedeni bir tür kötülüktür.

Riya (er-riya= l'Ostentation): Aldatma ve gösteriş kasdıyla faziletli davranış sahiplerine benzemektir.

Yırtıklık (el-Hutke): Nefsin erdemli davranışlarla bezenmesini ihmal etmek ve bunun tersine çaba sarfetmektir.

Katılık (el-Kezaze): Ciddiyette aşırı gitmektir.

Gevezelik (el-Mecane): Şakada aşırı gitmektir.

Gereksizlik (el-Abes= le Futilite): Meclis sohbetlerine ve arkadaşlarına aşırı istek duymaktır.

Uzaklaşma (en-necas; et-tehâşi): Meclis sohbeti ve arkadaşlıkla buluşmaktan uzaklaşmaktır.

Çetinlik (eş-Şekâse): Arkadaşlık şartlarında dostlara karşı çıkıp katı davranmaktır.

Yaltaklanma (el-Malak-et Teல்லuk):

Arkadaşları tarafından küçümsenmekten doğacak utanılacak durumdan habersizce, onlara sevgi gösterisinde bulunmaktır.

Kıskanma (el-Hased): Kıskanan kişinin tanıdıklarından hakkeden kişiye ulaşan iyiliklerden üzüntü duymasidir.

Başkasının kötülüğünden hoşlanmak (eş-Şemate): Başkasının kötülüğünden hoşlanan kimsenin tanıdıklarından hakketmeyen kişiye ulaşan kötülükten sevinç duymasidir.

Benim zikrettiklerimin dışında daha başka pek çok faziletler vardır ki onlar, bunların dalları veya bileşikleridir. Bunlarda da ortayı gözetmemiz ifrat veya tefrit olan uçlardan korunmamız gerekmektedir.

Hayâ: Ahlâki erdemlerin özüdür. Zira eskiler demişler ki: Hayâ; övgülerin başıdır. Ve demişler dir ki: Hayâsı olmayan çocuğun uslandırılmasıyla uğraşmaya gerek yoktur, çünkü onun iyileştirilmesinden ümitvâr olunmaz. Zira-haya sahibinin nefsi eğitilmemiş olsa bile o, kalabalık arasında halktan veya yalnız başına kaldığı zaman içindeki değerli cevherdenki bu, akıldır-utanmayı huy edinmiş olduğu için kötülüklerden pek çoğundan geri durur.

Tam mutluluk (es-Sa'adetu't-tamme= La Bonheur Parfait): İnsanda rûhî erdemlerle, bu (erdemlere) göre davranma, bedenî erdemler ve beden ile ruhun dışında kalan erdemlerin birleşmesidir. Ruhî erdemlerden yoksun olan kimse-öteki erdemler gerçekleşmiş olsa bile- asla mutlu olamaz. O takdirde sıhhat ve nîmete birlikte sahip olan hayvanlar gibi olur. Şayet rûhî erdemler mevcut olur da bedenî erdemler ve (beden ile ruhun) dışında kalan erdemler bulunmazsa o kişi yine de mutlu olur. Çünkü insana özgü gerçek erdemler rûhî olanlardır. Geriye kalanlar ise bu erdemlerin araçlarıdır. Ne var ki bu (türden)mutlu olana, mutluluğu bulanık deriz. Ayrıca ahlâkın değerlisiyle ahlâklanmış, varolanların hakikatlarını bilen kişiye ma-

linda veya ailesinde veya bedenindeki bir eksiklik veya musibetten dolayı mutsuzdur denemez. Çünkü buna (eksikliklerine) rağmen, onun gidişatı güzel, eylemleri iyidir, kötü değildir. Musibetlere karşı kendisi sabırlıdır, çığırktan değildir. Ahlâki erdemlerde insanın kemâline ermiş olmasının işareti ondan güzel fiillerin (les Beaux actes) sevinç duyarak, zevk alarak ve eziyet duymaksızın sadır olmasıdır.

İnsan, kendisinden çıkan güzel fiillerden ancak onun güzel ve hayırlı olduğunu düşündüğü zaman zevk alabilir. Sonra da bu fiillerin kendisinden çıktığı ahlâk-ı hamîdeyi (övlümüş huyları) huy edinir ve onu yapmaya iştihak duyar. Burhân (Akıl ve mantık yolunu) anlama çağına gelmiş çocuklara; güzel fiillerin iyiliği, kendilerine övülerek ve aksine olan fiiller yerilerek anlatılır. Bilgisiz (yığınlara) gelince; onlara da kendilerince burhân yerine geçen ikna yollarıyla anlatılır. Söz gelimi onlara seçkinlerin sözleri ve davranışları hatırlatılır.

İnsan; güzel veya yerilen huyu, ancak zıddından ayrılmak istenen ahlâki eylemleri -şayet zıddı ile karıştırılıyorsa-alışkanlık haline getirerek huy edinebilir. Bunun örneği şöyledir: Cömertlik huyu; kişide cömertlik eylemini alışkanlık haline getirip o (eylemi) yaparak eğitilmek sonra da eğer (cimriliği) huy edinmişse cimrilikten vazgeçirilmek suretiyle elde edilebilir. Aynı şekilde (cimrilik de alışkanlık haline getirilerek ve) cömertlikten vazgeçirilerek elde edilir. İnsan; huy edindiği yerilmiş huylardan ancak nefsinin, kendine egemen olan kötülüklerden karşıt olan tarafa çekerek kuvvetlice vazgeçebilir. Çünkü kötülüklerden uzaklaştıkça ortaya yaklaşır. Tıpkı düzeltilmek istenen eğri odun gibi. O da iki tarafın ortası olan düzgün hale gelinceye kadar eğriliğin aksi olan istikamete doğru bükülür. Söz gelimi Oklides (Euclides) öfke gücünü yenip kendini yumuşak huyluluğa (hilm) alıştırmak istediğinde; topluluklar arasında kendisine kü-

für ve hakaret eden. **Y** insizlere karşı tahammül göstermeyi alışkanlık haline getirerek zaman zaman da **O** nlardan bizzat bunu isteyerek nefisini eğitip kontrol etmiş ve böylece Yunanlılar'ın yumuşak huylulukta (hilm) örnek verdiği **K** leri kişilerden olmuştur.

Demostoyyos(?) da **K** ışı denize açılarak tedricen kendisini **Y** iğitliğe alıştırmıştır.

Busağors'un arkadaşları (Pythagorasçılar) ise güzel ve yağlı **Y** iyecekler hazırlarlardı ve onları yemekten kaçınırlardı da yanlarındaki kölelerine yedirdirlerdi. Kendileri de külde pişmiş arpa ekmeği yerlerdi.

Brahmanlar ki -bunlar Hind âbidleridir-gece boyu tek bir ayak üzeri-diğerleriyle hiç değiştirmeksizin- durarak kendilerini tedricen zühde alıştırdılar.

Eratos da (Krytos) içindeki mal sevgisini söktüp atmak için malik olduğu her şeyi satmış ve bedelini fakirlere dağıtmıştı.

Ahlâkın islahı ve tedâvisinde bir başka yol daha vardır ki bu da mûsiki metodlarını kullanmaktır. Zira **öy** le nağmeler, flütler, borular ve ritimler **var** ki ruhu yiğitliğe sevkeder, öyleleri de **var** ki korkaklığa götürür. Öyleleri var ki **c** ömertliğe, öyleleri de var ki cimriliğe teşvik eder. Böylece övülen ve yerilen her **ey** leme çağrılıp teşvik eden bir usul (makâm) vardır. Bu husus, savaşlarda kullanılan sesli aletlerde gözlenmektedir. Şu halde maharetli mûsiki-şinâştan yardım istenirse büyük fayda sağlar.

Erdemlerin esası ve **k** ökü; Azîz ve Celil olan Allah'ın ululuğunu uzun uzadıya düşünerek O'na dönmektir. Çünkü kim O'nu düşünürse; O, yüce inâyetini (onun) üzerine seriverir... Sonra, O'nun elçiliğini bize tebliğ etmiş ve **din** ini göstermiş olan peygamberlerine saygı duymamızdır. Sonra da, onların getirmiş oldukları oruç, namaz ve sair iyi davranışlar gibi şeriata ilişkin eylemlere sarılmaktır. Çünkü bunlar, yüceliklerin Rabbi **na** yaklaşır ve

O'nun katında makam elde ettiren davranışlardır ki , bu mutluluğun zirvesidir.

Bu konudaki zayıflık; geçici (bu dünya) ve kalıcı (ahiret) alemde mutluluğu önleyen, mutsuzluğu çeken şeydir.

BİBLİYOGRAFYA

- Aristoteles; el-Ahlâk (Arapça Terc. İshak İbn Huneyn (neşr., Abdurrahman Bedevî) Kuveyt- 1979; tercüme, ilmu4l-Ahlâk ila Nihomakhos, Arapça çev., Ahmed Luti es-Seyyid, I-II, Kahire-1924.
- Aristoteles; Nikomakhos'a Etik (Türkçe çev., İnona Kuçuradi ve ark.), Ankara-1988.
- Aristote; Ethique de Nicomacque (trauction, preface et notes, par Jean Voilquin, Paris-1965.
- Aristoteles, İhtisarı'l-Ahlâk (Neşr., Abdurrahman Bedevi), Kuveyt-1979.
- Arkoun Mohammed, l'Humanisme Arabe au IVe/Xe Siecle, Miskawayh Philosophie et Historien, Paris,1982.
- Asım Efendi, Kamûs-u Okyanus Tercümesi, I-IV, İstanbul-1305
- Farâbi, et-Tenbîhu ala Sebili's-Sa'ade (Neşr., Sahbân Khalifat), Amman-1989.
- Farâbi, Fusûlu'l-Medeni (Neşr., D.M. Dunlop) Cambridge-1971.
- Galenos, Kitabu'l-Ahlâk (Neşr., Paul Kraus, Bulletin of the Faculty of arts at the university of Egypt, V,I) Kahire-1939.
- Gazzâli Ebu Hamid, Mizanu'l-Amel, Beyrut-1979.
- Gazzâli Ebu Hamid, İhya-u Ulumid-Din, I-IV, (Tıpkı basım), İstanbul-1985
- Gazzâli Ebu Hamid, Ma'aricu'l-Kuds, Beyrut,1981.
- G.C. Anawati, Muellefat-u İbn Sinâ, Kahire-1950.
- İbn Ebi Useybia, Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba (Neşr., Nizar Rıza), Beyrut-Tarihsiz.
- İbn Sinâ; el-Ahlâk (Tis'u Resail içinde) Kahire-1908.
- İbn Sinâ, Risâle fi'l-Ahd (Tis'u Resail içinde) Kahire-1908.
- İbnu'l-Kıftî, İhbaru'l-Ulema bi Ahbari'l-Hukma, Kahire-Tarihsiz.
- İbn Miskeveyh, Tezhibu'l-Ahlâk, Beyrut-1985 (Fransızca çevb.Traite d'Ethique, Mohammed Arkoun, Damas, 1969; Türkçe çev., Ahlâkın Olgunlaştırılması, A. Şener ve Ark., Ankara-1983).
- Kaya Mahmut, İslâm; Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi, İstanbul 1983.
- Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâi, Kahire-1248.
- el-Kindi, Risâle fi Hududi'l-eşyai ve Rüşumiha (Resailu'l-Kindi el-Felsefiyye (163-179) içinde (Neşr. M.Abdulhadi Ebu Ride) Kahire-1950.
- Macid Fahri, el-Fikru-Ahlâkiyyu'l-Arabî, Beyrut-1978.
- Mehdevi Yahya, Fihrist-i Musannafat-ı İbn Sinâ, Tahran-1954.
- Mubarek Zeki, el-Ahlâk İnde'l, Gazzâli, Kahire-1971.
- Nasruddin Tûsî, Ahlâk-ı Nasiri (Farsça metin) Lucknow-1898.
- Nefisi Said, Zendeği-vü Kar-u Endişe-vu Rûzigar-ı Pûr Sinâ, Tahran-1333.
- Nicolaus, el-Medhalu ila İlmi'l Ahlâk (Aristoteles ahlâkına giriş,Arapça çev. (?) Neşreden; Abdurrahman Bedevi) Kuveyt-1979.
- Rene la Senne, Traite de Morale Generale, Paris-1967.
- Sicistani, Muhtahab Sıvanu'l-Hikme (Neşr. D. M. Dunlop) Newyork-1977).
- Tezeren Ziver, Seyyid Aziz Mahmud Hüdayi, I-II, İstanbul-1984.
- et-Tikriti Naci, el-Felsefetu'l-Ahlâkiyyetu'l-Eflatuniyye İnde Mufekkirî'l-İslâm, Beyrut-1982.
- William E. Gohlman, The Life of İbn Sinâ, Albany-Newyork1974
- Yahya İbn Adi, Tehzibu'l-Ahlâk (Neşr., Cad Hatim, Beyrut,1986.

